

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

“tep-” FİİLİNİN KÖKENİ ÜZERİNE ABOUT THE ETYMOLOGY OF THE VERB “tep-”

Ertan BESLİ*

Öz

Köken bilim dil bilimin önemli çalışma alanlarından biridir ve günümüzde de gelişimini sürdüren kendine özgü yöntemleri vardır. Söz konusu yöntemler ile ses, kelime ve anlam bilim yasalarının gerekleri yerine getirildiğinde bir kelimenin köken bilim açısından analizi ve sentezi yapılabilir. Türk dilinin kelime varlığı üzerine yapılan köken bilim araştırmaları 19. yüzyılda başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Bu sahanın çeşitli dillerdeki temel ve çağdaş sözlüklerinde araştırma konumuz olan *tep-* fiili için sınırlı köken açıklamaları yapılmıştır. Bu çalışmamızın sonucunda incelediğimiz bu kelimenin köken bilgisi ve sahip olduğu anlamsal gelişim süreci için yeni bir açıklama önerdik.

Anahtar Kelimeler: Köken Bilim, Anlam Bilim, Eski Türkçe.

Abstract

Etymology is one of the important fields of linguistics and it has its own methods. If you analyze a word according to etymology it is a must to look through a word in view of phonetics, morphology and semantics. The etymology of the verb *tep-* which is the topic on this research has not been explained enough in historical and contemporary dictionaries. As a result of this work we tried to explain the etymology of this verb and its semantic development according to a new approach.

Keywords: Etymology, Semantics, Old Turkic.

Giriş

Bu çalışmada köken bilgisi incelenen *tep-* fiilinin taradığımız sahanın tarihi ve güncel kaynaklarındaki anlamı verilir söz konusu fiilin geçtiği tarihi ve çağdaş Türk şivelerindeki şekilleri yer almıştır. Taradığımız kaynaklarda genelde araştırılan fiilin kökeni için bir açıklama yapılmamıştır. Araştırmamızda kullanılan yöntem şu şekilde özetlenebilir: Eski ve Orta Türkçe kelimelerin köken bilgisi ve bu konu üzerine yapılmış sözlüklerin oluşturduğu sahanın temel eserleri “Rusça, İngilizce ve Almanca” dillerinde yazılmıştır. “Leksika”, “Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen”, “Drevnetyurskiy Slovar”, “Etymological Dictionary of pre-Thirteenth-Century Turkish” ve “Old Turkish Word Formation” adlı eserler sahaya birçok malzeme kazandırmıştır. Türkiye’de yapılmış iki değerli saha sözlüğü de güncel bazı malzemeyi sahaya kazandırmıştır: “Köken Bilim Sözlüğü” ve “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü”. Araştırılan fiilin Türkiye Türkçesinde (Türkiye Türkçesi ağızları dahil) yer alan karşılıkları verilmiş, çeşitli anlamları, Altay dillerindeki karşılıkları, tarihi ve çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde yer alan şekilleri tespit edilmiştir. Kaynakça olarak köken bilim sözlüklerinden başka Türk dili sahasının Eski Türkçe döneminden Osmanlı Türkçesine kadar olan (Osmanlı Türkçesi de dahil) önemli kaynak eserleri yeni verilere ulaşmak amacıyla taranmıştır. Böylece ilk kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bir kelimenin kökenini açıklarken araştırılan kelimenin yapısını ve anlamını ortaya koymak zorunludur. Bu çalışmada eş zamanlı, art zamanlı karşılaştırmalı dil bilim ve çağdaş anlam biliminin inceleme yöntemlerinden faydalanmaya çalışılarak *tep-* fiili üzerine bazı köken açıklamaları yapılmıştır.

Fiilin Günümüz Türkçesindeki Anlamı

tep- ‘tepmek, vurmak, ezmek; çifte atmak’ (U IV 38, DLT II 3, KB 974; EDT 435)

1. Hayvan, ayağıyla vurmak. 2. Üzerine basarak sıkıştırmak: *Yünleri çuvala tepmek*. 3. Çokça yürümek. 4. *mec.* Değerini anlamamak veya kestirememek, geri çevirmek: *Gelmiş buraya, başını sokacak,*

* Yrd. Doç. Dr. Ertan BESLİ, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Eski Türkçe Bilim Dalı, Sinop

ekmeğini kazanacak bir yer bulmuş, hiç bunu teper mi? -Y. K. Karaosmanoğlu. 5. mec. Yeniden ortaya çıkmak, tazelenmek, depreşmek: *Gündüz ya bir yere sokulup uyur ya sessiz sedasız sokaklarda dolaşır. Fakat akşam oldu mu derdi teper.* -H. E. Adıvar. (TDK)

Hemen yukarıda da görüldüğü üzere söz konusu fiil günümüzde de Eski Türkçedeki anlamına yakın kullanılmaktadır. Bu fiil günümüzde 'ayakla vurmak' anlamını korumaktadır ve daha çok birinci anlamında 'bir hayvanın tepmesi' anlamına sahiptir.

Yabancı Dillerdeki Karşılıkları

Moğolca: *tege-* 'eşelemek' (KWb 395)

Korece: *tae* 'tekme' şekli *t'ae-* 'trample' şekliyle birleştirilebilir < Orta Çince: *tái* köken bilgisi açıklaması yer alır (www.etymonline.com).

Tarihi Türk Şive ve Lehçelerindeki Şekilleri

Kelime Göktürkçede geçmez.

Eski Uygur Türkçesi: *tep-* "vurmak, tepmek; ezmek"

üzüm osuglug *teperler*

"Üzüm gibi ezerler" (Ms 82 15)

başda *tepedi*

"Tepede (ona) *vurdu*" (U IV 38)

Karahanlı Türkçesi: *tep-* "tepmek, dövmek, vurmak" (DLT I 526, II 3; KB 974)

ol kılun *tepedi*

"O kölesini *tepti*" (DLT II 3)

çıkar suw kayuda adağ *tepseler*

"Nereyi (*nerede*) ayak *teper*lerse su çıkar" (KB 974)

Harezmi Türkçesi: *tep-* "tepmek, vurmak" (KE 248r 18)

adağı birle *tepti*

"Ayağı ile *tepti*" (KE 248r 18)

Kıpçak Türkçesi: *dep-, tep-* "tepmek, dövmek, vurmak" (KG 37, Tuh 17b 3)

ayaqlarını yürütmek turur tağı *tepmek* turur

"Ayaklarını yürütmektir ve de ayaklarıyla *tepmektir*" (İRMS 147a 4)

Çağatay Türkçesi: *tép-* "tepmek, dövmek, vurmak" (Sang 188v 1)

Osmanlı Türkçesi: *tep-, dep-* "tepmek, dövmek, vurmak" (TTS 1092)

seyisi at *tepmiş* (KT 1208)

Çağdaş Türk Şive ve Lehçelerindeki Şekilleri

Çağdaş lehçelerde bu fiil 'tepmek, dövmek, vurmak' anlamında:

Azeri, Kazak, Özbek Türkçesi ve Yakutça: *tep-*;

Türkmen Türkçesi: *dep-*;

Kazak, Kırgız Türkçesi ve Yakutça: *teb-*;

Çuvaşça: *tap-*şeklindedir (VEWT 474, EDPT 435 ve KBS 880).

Araştırılan Fiilin Anlam Bilimsel Açıklaması

Araştırılan fiilin tarihi ve çağdaş Türk şivelerindeki anlamlarına bakıldığında '(bir şey ya da bir şeyi) tepmek, tekmelemek' temel anlamlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu fiil ekli, eksiz yükleme ve bulunma durum tamlayıcılarını almıştır. Adı geçen fiil birinci dereceden ekli, eksiz yükleme ve bulunma durum tamlayıcılarını alabilir. Bu durum söz konusu fiilin *bir şey(i)* ya da *bir kimse(yi)* yaptığı harekette belirttiği ve gerçekleşen hareketin yerini de bildirebildiği anlamına gelir.

Etimolojik Açıklaması

Araştırılan fiil için sahanın köken bilgisi sözlüklerinden DTS, VEWT, ETD, OTWF ve TDES'de herhangi bir köken bilgisi açıklaması yer almamaktadır. Bu fiil için KBS'de *tep-* < *te:p-* açıklaması yer almıştır (Gülensoy, 2007: 880). Ayrıca Türkiye'de yayımlanmış köken bilgisi sözlüklerinde *tekme* kelimesi de < *tep-me* şeklinde verilmiş ve bu açıklama *-p-* > *-k-* ses değişimiyle açıklanmıştır (Eren, 1999: 400, Gülensoy, 2007: 876). *-p-* > *-k-* ses değişiminin ne surette gerçekleştiği hakkında bir bilgi ve söz konusu değişiklikle ilgili başka örnekler ilgili maddelerde verilmemiştir. Söz konusu açıklama kabul edilirse *tekme* şekli için de *tekme-* < *tep-* < *te-* köken açıklaması önerilebilir. Ş. Sami *tekme* şeklinin *tep-* fiilinden getirilmesini yanlış bulmuştur (Sami, 2010: 1195). Bu sözlüklerden KBS'de *tekme* kelimesi Orta Türkçe: *tepiik*, çağdaş Türk şive ve lehçelerindeki karşılıklarını *tepiik* (Kazak ve Özbek Türkçesi), *täpkü* (Uygur Türkçesi), *tebüv* (Kazak Türkçesi), *tebü:* (Kırgız Türkçesi), *täpiik* (Azeri Türkçesi), *tibiv* (Başkurt Türkçesi), *deği* (Türkmen Türkçesi) şeklinde verilmiştir (Gülensoy, 2007: 876). Hemen yukarıda, *tekme* kelimesinin Orta Türkçe, çağdaş Türk şive ve lehçelerindeki karşılıklarının *tep-* fiilinden türediği görülür ve söz konusu karşılıklarda *tekme* şeklindeki gibi *-k-*li bir ses birim yoktur. Nitekim DLT'de de şu cümle bulunur:

ol kulin *tepiik tepdi* "O kölesine çok *tekme attı*" (DLT I 27, 386).

Ayrıca günümüz Türkiye Türkçesinde *tepm*e ve *tekme* şekilleri ayrı ayrı yer alır. Bu hususlar *tekme* şeklinin köken bilgisi için dikkate alınmalıdır.

Sonuç

tep- fiilinin taradığımız kaynakların çoğunda geçtiği bu çalışmada tespit edilmiştir. Bu fiil Eski Uygur Türkçesi kaynaklarından başlayarak Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi kaynaklarında yer almıştır. Günümüzde Türkiye, Azeri, Türkmen, Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız Türkçesi, Yakutça ve Çuvaşça gibi çağdaş Türk şive ve lehçelerinde *tep-* fiili yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırılan fiilin *-p-* şeklinde fiilden fiil yapan örnekleri vardır: *ser-p-* ve *kır-p-* (Ergin, 2012: 215). G. Clauson da Orta Türkçe döneminde yer alan Çağatay Türkçesinden *-p-* fiilden fiil yapma ekiyle *kır-p-* fiili örneğini vermiştir (Clauson, 1972: 643). Bu çalışmada ulaştığımız bulgulardan Proto Türkçede *te-* şeklinde bir fiilden *te-p-* fiilinin ortaya çıkmış olabileceği düşüncesindeyiz.

KISALTMALAR

AY: Altun Yaruk
DLT: Divanü Lûgat-İt-Türk
DTS: Drevnetyurskiy Slovar'
ETD: Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
İRMS: İrşadü'l-Mülük Ve's-Selâtin
KB: Kutadgu Bilig
KE: Kısasü'l Enbiyâ
Ms: Maytrisimit
OTWF: Old Turkic Word Formation
TDK: Türk Dil Kurumu
U: Uigurica
v.d.: ve diğerleri
VEWT: Versuch Eines Etymologishen Wörterbuchs Der Türksprachen

KAYNAKÇA

ARAT, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I metin*, İstanbul: TDK Yayınları.
ARAT, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
ATA, Aysu (1997). *Kısasü'l Enbiya II Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
ATA, Aysu (1998). *Nehcü'l-Feradis Uştmahtarını Açık Yolu III Dizin-Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
CLAUSON, Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
EREN, Hasan. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
ERGİN, Muharrem (2005). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

KÂŞGARLI, Mahmud. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), 5. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
KAYA, Ceval (1994). *Altun Yaruk*, Ankara: TDK Yayınları.
MİHAYLOVİÇ, Aleksandr Şçerbak. TENİŞEV, Ekrem. MİHAYLOVİÇ, Dimitriy Nasilov vd. (1969). Leningrad: *Drevnetyurskiy Slovar'*, Nauka.
ORKUN, Hüseyin Namık (2011). *Eski Türk Yazıtları*, 3. baskı, Ankara: TDK Yayınları.
RÄSÄNEN, Martti. (1969). *Versuch eines Etymologyschien Wörterbuch der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seurayay.
SAMİ, Şemseddin (2010). *Kamus-ı Türki*, Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan, Ankara: TDK Yayınları.
TEKİN, Şinasi (1960). *Maytrısimit*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
TENİŞEV, Ekrem. DYBO, Anna. MUDRAK, Oleg vd. (1997). *Sraunitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika*, Moskva: Nauka.
TOPARLI, Recep (1992). *İrşadü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, Ankara: TDK Yayınları.
<http://derlem.cu.edu.tr/>
www.tdk.gov.tr
www.etymonline.com